

ФИЛОСОФИЯ ИЛИМДЕРИ**ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ****PHILOSOPHICAL SCIENCES****Базаркулова Т.А., Токоева Г.А.****ЖАРАНДЫК КООМДУН КАЛЫПТАНУУСУНДАГЫ
МАМЛЕКЕТТИН РОЛУ****Базаркулова Т.А., Токоева Г.А.****РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В СТАНОВЛЕНИИ ГРАЖДАНСКОГО
ОБЩЕСТВА****T. Bazarkulova, G. Tokoeva****THE ROLE OF THE STATE IN THE FORMATION
OF CIVIL SOCIETY**

УДК: 9: 316.4

Аталган макалада жарандык коомдун калыптануусундагы мамлекеттин ролу каралат, андан тышкары анда жарандык коом мамлекеттен тышкары жана ансыз жашай албастыгы айтылат. Бир жагынан, мамлекет башында турган негиздин болуусу жарандык коом өз алдынча пайда болот, андан тышкары жарандык коомдун пайда болуусундагы, жашоосундагы, функциялануусундагы жана өнүгүүсүндөгү мамлекеттин ролу анын негизи катары кызмат кылуусу менен соңуна чыгат дегенди түшүндүрбөйт. Жарандык коомдун калыптануусундагы анын ролуна баа берүү кыйынга турат. Мамлекет өзүнө эмнени камтып турат, өзүнүн ишмердүүлүгүн кандай тарыхый, маданий, саясий, экономикалык жана укуктук негизде жүзөгө ашыраарынан жарандык коомдун мүнөзү, өзгөчөлүктөрү эле эмес, анын андан аркы тагдыры да көз каранды.

Негизги сөздөр: жарандык коом, мамлекет, чыгыш, батыш, маданий чөйрө, баалуулук, цивилизация, тарыхый процесс, бийлик, феномен.

В данной статье рассматривается роль государства в становлении гражданского общества, также в ней говорится о том, что гражданское общество не существует вне и без государства. С другой стороны, наличие основы в лице государства не означает, что гражданское общество возникнет самопроизвольно, само по себе, а также не означает, что роль государства в возникновении, существовании, функционировании и развитии гражданского общества исчерпывается тем, что оно выступает в качестве его основы. Его роль в становлении гражданского общества трудно переоценить. От того, что государство из себя фактически представляет, на каком историческом, культурном, политическом, экономическом и правовом фундаменте оно осуществляет свою деятельность, зависят не только характер и особенности гражданского общества, но дальнейшая его судьба.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, восток, запад, культурная среда, ценность, цивилизация, исторический процесс, власть, феномен.

This article examines the role of the state in the formation of civil society, it also states that civil society does not exist outside and without the state. On the other hand, the presence of the basis in the person of the state does not mean that civil society will arise spontaneously, by itself, and also does not mean that the role of the state in the emergence, existence, functioning and development of civil society is exhausted by the fact that it acts as its basis ... Its role

in the development of civil society can hardly be overestimated. Not only the nature and characteristics of civil society, but its further fate depend on what the state actually represents, on what historical, cultural, political, economic and legal foundation it operates.

Key words: civil society, state, east, west, cultural environment, value, civilization, historical process, power, phenomenon.

Жарандык коом менен мамлекеттин ортосундагы өз ара байланыш кандай гана формага ээ болбосун, акыркысы бардык учурларда тен жарандык коомдун негизи болуп эсептелет, ал тургай эгерде мамлекет тигил же бул иш-аракеттери менен четкен кагылса же жарандык коом чектелсе. Жарандык коом мамлекеттен тышкары же ансыз пайда боло албайт. Экинчи жагынан, мамлекет башында турган негиздин болуусу жарандык коомдун өз алдынча пайда болоорун, андан тышкары мамлекеттин жарандык коомдун пайда болуусундагы, функциялануусундагы жана өнүгүүсүндөгү ролу анын негиз катары кызмат кылуусу менен соңуна чыгаарын түшүндүрбөйт. Жарандык коомдун калыптануусундагы анын ролуна артыкча берүү кыйын. Манызында мамлекет кандай тарыхый, маданий, саясий, экономикалык жана укуктук пайдубалда өзүнүн ишмердүүлүгүн жүзөгө ашыраарынан жарандык коомдун мүнөзү менен өзгөчөлүктөрү эле эмес, эгерде ал бар болсо, анын андан аркы тагдыры да көз каранды болот. Аталган кырдаал, б.а. жарандык коомдун мамлекеттен ички жана тышкы көз карандылыгы сөздүн ары кенири маанисинде түшүндүрүлөт, мисалы, Г.Гегель «индивидуумдар төрөлгөндөн тарта эле ишеним менен мамиле кылышкан, ошол мезгилден эле алардын манызы жана алардын ишмердүүлүгү берилген элдин жалпы рухий жашоосу катары берип» [2], жарандык коомду түз жана кыйыр түрүндө мамлекет менен байланышта анализ жүргүзүүнү, андан тышкары анын өзгөчөлүктөрүн мамлекеттин спецификалык чектеринен ачып көрсөтүүгө түрткү берет. Биз мамлекеттин курамдык же функционалдык тараптары жана өзгөчөлүктөрү же анын табияты, милдетте-

ри туурасында эмес, реалдуу мамлекеттин тарыхый-маданий өзгөчөлүктөрү жөнүндө айтып жатабыз. Жакшы маалым болгондой, Чыгыш менен Батыштагы мамлекеттер, эгерде тарыхый өткөнүн айта турган болсок, көпчүлүк жагынан бири-биринен айырмаланышкан. Аталган айырмачылыктар өзүнүн апогеясына классикалык капитализм доорунда, тагыраак айтканда, бир катар европалык мамлекеттерде жарандык коом пайда болуп, болгон күч-аракет менен өнүгө баштаган мезгилде жеткен. Ошол мезгилде, тагыраак айтканда, кийинки доордогу олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болбогон Чыгыштагы мамлекеттер доорунда тоскоолдук эле кылбастан, жарандык институттардын жана мамилелердин пайда болуусунун ар кандай мүмкүнчүлүктөрүн чыгарып салган.

Мамлекет, белгилүү болгондой, бир эле мезгилде шаар сыяктуу маданий феномен менен бирге пайда болгон. Шаарлардын өзүндө жарандык коомдун өбөлгөлөрү, элементтери жана белгилүү бир чектери пайда болушкан. Бирок эгерде Байыркы Грециянын жана Римдин шаарларында, б.а. антикалык дүйнөдө жарандык коомдун белгилүү бир элементтери олуттуу өнүгүүгө ээ болсо, анда калган учурларда алар баштапкы абалында калышкан, мисалы, Чыгыш мамлекеттеринде Батыш цивилизациясы туурасында айта турган болсок, анда Рим империясынын кулашынан кийин Европа регресси башынан өткөрүү менен, көптөгөн кылымдарга созулган стагнация абалына түшүп калган. Бирок кеч орто кылымдык доорунда европалык шаарлар буркан-шаркан өнүгө башташкан дагы акыраягында экономикалык мамилелердин капиталдашуусуна, ал эми өз кезегинде жарандык институттардын пайда болуусуна алып келген. Акыркылары алардын өнүгүү денгээли боюнча акырындык менен мамлекетти башкаруу салттуу түрдө мамлекеттин прерогативи болгон чөйрөлөр менен мамилелерден чыгара баштаган. Демек, Чыгыш менен Батыштын тарыхындагы, маданиятындагы айырмачылык жарандык коомдун тарыхындагы айырмачылыкты да аныктады. Замаңбап дүйнөдө Азиянын индустриалдык-өнүккөн мамлекеттери үчүн жарандык коомдун институттарынын өнүгүүсүнүн жогорку денгээли мүнөздүү, бирок Батыштын олуттуу тышкы таасиринин жана батыштын үлгүсү боюнча жүзөгө ашырылган саясий, экономикалык жана укуктук реформалардын натыйжасында пайда болуп, өнүккөн.

Батыш менен Чыгыштын элдеринин жашоосундагы мамлекеттин ролунун байкалаарлык айырмачылыгы (белгилүү бир этапта анын эволюциясын) биринчи кезекте жарандык коомду эмес, жогоруда айтылгандай, жарандык коомдун негизи катары эле эмес, жарандык коомдун калыптануусуна таасирин тийгизген башкы фактор катары да кызмат кылган мамлекет иретинде кароону максаттуу кылат. Аны мамлекет аткарган функциялардын өнүгүндө эмес,

анын манызынын, жарандык коомдун пайда болуусуна, өнүгүүсүнө тоскоолдук кылуучу же тескерисинче жөнгө салуучу тарыхый-маданий өзгөчөлүктөр менен шартталып, аны менен байланышкан формалдуу чектердин манызынын өнүгүндө жүзөгө ашырууга болот.

Азыркы мезгилде мамлекеттин мамлекеттин маңызына баа берүүдө цивилизациялык жана социологиялык аттуу эки жалпы ыкма бар. Социологиялык ыкма мамлекеттин формалдуу жана маныздык чектерине баа берүү менен коомдун таптык түзүмүн, анын уюшулуусун, андан тышкары коомдун экономикалык негизин көңүл борборуна алат. Цивилизациялык ыкма мамлекеттин манызын мамлекетти пайда кылган социумдун идеалдуу-рухий жана тарыхый-маданий өзгөчөлүктөрүнөн алып чыгат. Белгилүү Британиялык тарыхчы, маданият таануучу, философ жана социолог, цивилизациялык теориянын бирден-бир негиз салуучуларынын бири А.Тойнби «маданий элемент цивилизациянын жанын, канын, лимфасын манызын камтып турат; экономикалык салыштырмалуу саясий пландар табияттын жана цивилизациянын кыймылдуу күчтөрүнүн жасалма, олуттуу эмес жаратуучулары катары туюлат» [1].

Аталган көз караш боюнча, маданият мамлекет пайда болуучу, эволюциялануучу, анын спецификалык чектерин эле эмес, андагы тигил же бул мекемелер менен институттардын болуусун же тескерисинче жоктугун да аныктаган табигый жана жеке өзөк болуп эсептелет.

Мамлекеттин табияты, россиялык мамлекет таануучу А.Б. Венгеровдун пикири боюнча коом менен мамлекеттеги болгон социалдык күчтөр менен эле эмес, тарыхый процесстин жүрүшүндө топтолуп, маданияттын алкагында өткөрүлүп берилген дүйнө, жүрүм-турумдардын үлгүлөрү ж.б.у.с. туурасындагы баалуулуктар, элестөөлөр менен да аныкталат. Демек, мамлекеттин манызын ачып берүү менен социалдык параметрлер менен күчтөрдү эле эмес, коомдо кабыл алынган жүрүм-турумдардын нормаларын, үлгүлөрүн, элдин тарыхый тажрыйбасын ж.б.у.с. бир сөз менен айтканда кенири маанисине чечмеленүүчү анын маданиятын көңүл борборуна алуу керек.

Мамлекеттик бийлик, А.Б. Венгеровдун пикиринде, саясий дүйнөнүн борбордук көрүнүшү болуу менен маданият дүйнөсүнүн бир бөлүгү болуп эсептелет. Аталган кырдаал мамлекет тарабынан жүргүзүлгөн саясатты саясий күчтөрдүн натыйжасы эле эмес, саясатка, адамдардын жүрүм-турумуна моралдын, баалуулук системалардын, багыттардын, дүйнө көз караштын ж.б.у.с. тийгизген таасири катары да кароого шарт түзөт.

Убакыт менен мейкиндике чачыранды болгон маданияттардын көп түрдүүлүгү, А.Б. Венгеровдун пикири боюнча, бир шарттарда туруп, өзүнүн өнүгүүсүндө токтоп, башка шарттарда өнүккөн мамлекет-

тердин кээ бир типтеринин себептерин түшүнүүгө шарт түзөт. А.Б. Венгеровдун мамлекеттин жашоонун алкагында улуттук маданияттардын көп түрдүүлүгүнөн, улуттук мүнөздүн чектеринен келип чыккан айырмачылыктарга өзгөчө маани берүү керек экендиги туурасындагы корутунду чыгарат» [1].

Жалпы эле маданият өзүнөн өзү албетте, мамлекеткен жакындабайт, бирок акыркысы жалпы эле коомдогу, албетте жарандык коомдогу маданияттын түздөн-түз продуктусу болуп эсептелет. Аталган кырдаал, факт цивилизациялык ыкма биздин учурларда социологиялык ыкмага караганда кыйла максаттуу келип, жарандык коомдун калыптануусун жөнгө салуучу же тоскоолук кылуучу мамлекеттин чектерин ачып берүү үчүн көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдү берет. Акыркысы мамлекет сыяктуу эле маданияттын алкагында берилүүчү жана өзүнө дүйнө, баалуулуктар системасы, жүрүм-турум нормалары, үлгүлөрү ж.б. у.с. – бир сөз менен айтканда өткөндүн бүткүл тарыхый тажрыйбасы туурасындагы элестөөлөрдү камтыган тарыхый тажрыйбанын жүрүшүндө топтолгон тажрыйбадан түз же кыйыр түрүндө пайда болот жана өнүгөт.

Мамлекет сыяктуу эле маданияттардын жыйындысы, алардын айырмачылыктарынын бардык жыйындысы, эгерде аталган айырмачылыктар так чечмеленишти алышса, жарандык коом кайсыл себептерден улам бир мамлекетте пайда болуп, өнүккөндүгү жана башкаларында пайда болбогондугун түшүнүү жана түшүндүрүүгө шарт түзөт. Улуттук маданияттар менен улуттук мүнөздөгү, менталитеттеги айырмачылыктарды эске алуу, анализ берүү туурасында айтпаганда эле, жалпы жонунан, маданий өзөкө жарандык коом сырттан келген, мисалы алсак кыргыз элиндей элдердеги жарандык коомду куруунун өзгөчөлүктөрү менен татаалдыгын түшүнүүгө шарт түзөт. Ушуга байланыштуу кыргыздар географиялык эле эмес, маданий, чыгыш цивилизациянын көп түрлөрүнүн бирине менталдык жактан тийиштүү болуп, биздин өлкөдөгү жарандык коомдун курулушунун мүнөзүнө жана ыргактарына таасирин тийгизет.

Азыркы мезгилде цивилизациялар ортосундагы чек аралар «коом-мамлекет» сыяктуу маанилүү системада өтүшөт. Алсак, Чыгыштагы мамлекет ага Батыш цивилизациясы олуттуу таасирин тийгизгенге чейин салттуу түрдө жердин негизги ээлиги болгон, андыктан ал туруктуулукка багытталган. Аталган эки кырдаал тең мамлекет максаттуу түрдө коомдук мамилелердин бүткүл спектрин консервациялоого, өз кезегинде жарандык мамилелердин жана албетте жарандык коомдун пайда болуусу жана өнүгүүсү үчүн дээрлик шарттар болбогондугуна алып келген.

Капиталистик коомдук-экономикалык мамилелерге өтүүсү менен шартталган Батыштагы мамлекет өзүнүн эволюциясынын белгилүү бир этабында өнү-

гүүнүн динамикалык фазасына өткөн, андан кийин динамизм батыш коомунун негизги мүнөздөмөсү бир эле мезгилде баалуулугу болуп калган, анткени Батышта индивидуализм олуттуу бир денгээлде айланасында баалуулуктардын батыштык системасы айланган менталдык өзөк болуп калган.

Батышта өнүгүүнүн динамикалык формасы индустриалдаштыруунун жогорку денгээлинин жардамы аркасында чарбалык ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууда ишке ашкан. Жеке ишмердүүлүктү жүзөгө ашыруу эркиндиги Батышта капиталистик коомдук-экономикалык мамилелердин, мамлекеттин эле эмес, индивидуумдун эгемендүүлүгүнүн тиби менен формасынын орнотулуусу менен да аныктала баштаган. Чыгыш туурасында айта турган болсок, анда мамлекеттин эгемендүүлүгүн ал жакта социумдун пайда болуусунун жамааттык формасына негизделүүсүн жана багытталуусун уланта берген. Жердин шартсыз ээликтери болгон чыгыш элдери абсолюттук мамлекет шарттарында жогорку өндүрүштүк эмгеке карата стимулга ээ болушкан эмес, манызы боюнча, коомдун уруулук уюшулуусуна таандык болгон жамааттык маданият менен рухтун консервациясына кызыкдар болушкан.

Мамлекетти берген монархтын абсолюттуу бийлиги, кандаш уруулук байланыштар системасында негизделген жана патронаждык-кардардык мамилелер формасында жүзөгө ашырылган корпоративдүүлүк менен кландуулук азыркы мезгилде кээ бир чыгыш социумдарынын мүнөздүү чектери болуп эсептелет. Ал эми кээ бир көрсөтүлгөн белгилер, тагыраак айтканда корпоративдүүлүк менен кландуулук көптөгөн азиялык мамлекеттер, анын ичинде индустриалдык жактан өнүккөн менен коомдор үчүн мүнөздүү. Мунун баары спецификалык мамлекеттик институттардын жана коомдук мамилелердин калыптануусуна таасирин тийгизген. Азыркы мезгилде болсо салттуу чыгыш этносаясий маданиятынын жана ага ылайык менталитеттин кээ бир спецификалык чектери көптөгөн заманбап азиялык мамлекеттердин, биринчи иретте мусулман өлкөлөрүнүн социалдык-саясий ландшафты үчүн мүнөздүү. Белгилей кетүүчү нерсе, кыргыз эли жана анын салттуу саясий маданияты жана Чыгыштын мүнөздүү коомдук-саясий түзүмдөрү саясий салттары, институттары үчүн жарым-жартылай кыскартылган түрүндө таандык болгон. Бул биринчи кезекте тарыхтын советтик жана жаңы мезгилдерди эсептебегенде эч качан мамлекет кыргыз коомунун жашоосунда үстөмдүк кылуучу ролду ойногон эмес. Кыргыз эли анын коомдук карым-катнаштарынын уюшулуусунун көз карашында маңызы боюнча жарандык коомдун карама-каршылыгы болуп эсептелген кандаш-уруулук коомду камтып турган. Экинчи жагынан, кыргыз салттуу коомундагы бийликтик карым-катнаштар системасындагы мүнөз менен мазмун

мамлекеттик башкаруу системасында да бекитилген классикалык чыгыш коомчулуктарына таандык болгон нормалар жана салттар менен аныкталган.

Гуманитардык илимде чыгыш цивилизацияларынын бирден-бир башкы баалуулуктарынан болуп коомдук туруктуулук, ошол эле мезгилде батыш цивилизациясы үчүн мындай баалуулук катары динамизм кызмат кылат деген көз караш жанылыштык болуп саналат. Мындай элестөөнүн жанылыштыгы туруктуулук жана динамизм сыяктуу көп түрдүү категориялардын аралашуусунда турат. Туруктуулук коомдун чыгыштык эле эмес, батыштык да типтери үчүн таандык болгон абсолюттуу баалуулук болуп эсептелет, андыктан туруктуулук нормалдуу адамзат болмушунун, коомдук жашоонун негизи болуп эсептелет. Ошондуктан ал бардык социумдар менен цивилизацияларды өзүнө бирдей тартып турат. Бирок коом менен мамлекет туруктуулук абалга конкреттүү түрдө кантип жете алары башка кеп.

Демек, жарандык коом – бул Батыш цивилизациясынын продуктусу, бизде дагы ал – универсалдуу өнүктөгү көрүнүш деп эсептөөгө жетиштүү негиз жок. Башкача айтканда, жарандык коомдун бардык жетишкендиктерине карабастан, алар кандай гана олуттуу жана айныксыз болсун, бардык элдер үчүн маданий феномен, милдеттүү же ылайыктуу болуп эсептелбейт. Бул жерде жарандык коомдун элементтеринин бардык жыйындысын киргизүүнүн максаттуулугу же жок дегенде алардын бир бөлүгүнүн башка маданий чөйрөгө, өзөкө берүүсү туурасында эле кеп болгон жок. Ал тургай эгерде бул канчалык мак-

саттуу болбосун, ал зарыл түрдө болду деп айтууга болбойт, андыктан тигил же бул социумдун маданияттын инновациялык элементтерин кабыл алуу жөндөмдүүлүгүн, анын модернизацияны жүзөгө ашыруу даярдыгын эске алуу зарыл. Калыбы, ар бир эл ар кыл ыңгайлашуучулук жөндөмдүүлүккө ээ, эгерде бир элдер жаңы шарттарга салыштырмалуу аракет менен ыңгайлашса, экинчилери болсо мындай жөндөмдүүлүктү таба албайт, бирок тышкы таасирлерге болушунча каршы турушуп, кандай гана болбосун жашоо-турмушунун салттуу формаларын сактап калууга аракет кылышат.

Адабияттар:

1. Аристотель. Политика [Текст] / Аристотель. // Соч. в 4 т. - М.: Мысль, 1983. - Т. 4. - С. 376-644.
2. Венгеров, А.Б. Теория государства и права: Учеб. для юридических вузов [Текст] / А.Б. Венгеров. - М., 2002. - 528 с.
3. Гегель Г.В. Философия истории [Текст] / Г.В. Гегель // Соч. в 14 т. - М.: Соцэкгиз, 1935. - Т. 8. - 468 с.
4. Дюрант, В. Цезарь и Христос [Текст] / В. Дюрант / Пер. с английского В.В. Федорина. - М., 1995. - 736 с.
5. Ницше, Ф. Соч. в 2 т. [Текст] / Ф. Ницше. - М.: Мысль, 1997. - Т. 1. - 829 с.
6. Новейший философский словарь [Текст] / Сост. А.А. Грицанов. - Минск: Изд. Скаун В.М., 1998. - 896 с.
7. Базаркулова Т. Особенности формирования гражданского общества в современном Кыргызстане. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2020. №. 12. С. 194-198.
8. Базаркулова Т. Традиционализм как культурно-цивилизационная основа формирования гражданского общества в Кыргызстане. Известия ВУЗов Кыргызстана. 2021. №. 1. С. 197-201.